

לימוד יומי באמונה

אגרות הרמב"ם

כסלו-שבט שנה רביעית

תלמידי ישיבת מרכז הרב

יוצא לאור על ידי עמותת בשביל הנשמה
ללמוד-להעמיק-להתחבר
בשיתוף:

יוצא לאור על ידי עמותת 'בשביל הנשמה'

תלמידי ישיבת מרכז הרב

מערכת: דוד גלילי, משה שטרנברג.

כתיבה: הרבנים - אוריאל אבינר, חננאל איתן, אריאל אליהו, אברהם בורשטין, אריה בורשטין, יהודה ברגמן, ישי ברנר, דודי גרינפלד, עומר דוידוביץ, צבי וייסינגר, בנימין טאובנבלט, דוד יעקובוביץ, אלחנן כהן, יהונתן לנגה, לירן עוקשי, אפרים צימרמן, מנשה צימרמן, שלמה קורץ, ישראל קושלנד, חיים קטן, יחזקאל קרנץ, נתנאל רוזן.

ביקורת: הרב ירון גרופמן, הרב יהודה וינגוט, הרב אבינועם זומר, הרב מיכאל לוצקי, הרב אב"י סילבצקי.

עורך ראשי: עזריאל שפנגנטל.

סדר ועימוד: עמירם יוסף קדוש 054-8408676, 055-6684412.

עיצוב כריכה: צוריאל גביון 052-4435256. יסכה אהרונז 058-7797065.

עריכת לשון: אלישבע טויק 050-6741966.

טקסט אגרות הרמב"ם: באדיבות הרב יצחק שילת - כל הזכויות שמורות.

תודה לרב יצחק שילת והרב אלישע אבינר על הליווי והייעוץ.

תודה למסייעים במלאכת הקודש - דוד אורליאן, יהונתן אליהו, אברהם אלקבץ, מיכאל ברגשטיין, יעקב ברין, אחיה כהן, מתן כהן, יוחנן לובין, דוד מלכיאל, יוסף סגל, אריאל פישר, אלירן פרארי, נעם פרידמן, דוד צדוק, אפרים צימרמן, דביר רוזנר, רבקה קרנץ, ניר שאול, אפרים שחור, דניאל שמיאן, ידידיה שנדורפי, מרדכי שנדורפי, יהודה שרעבי ולכל השותפים במלאכה.

החוברת יוצאת בשיתוף פעולה עם אתרי האינטרנט 'שיבה' ו'מכון מאיר' וישיבת רעותא.

הלימוד מוקדש לעילוי נשמת ההרוגים בפיגוע במרכז הרב.

© כל הזכויות שמורות ל: 'בשביל הנשמה' (ע.ר.). מותר להעתיק ולצלם לצרכי לימוד פרטי בלבד.

חוברת זו יוצאת בסיוע מרכז מורשת הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם

מרכז מבקרים השוכן מעל קברו של הרמב"ם בטבריה ופועל להפצת מורשת הרמב"ם. המרכז פתוח כל יום למבקרים ומוצגת בו תערוכה המגוללת את קורות חייו של הרמב"ם, חיבוריו ופועליו. במקום נערכים כנסים והשתלמויות למחנכים ולרבים אחרים.

לקבוצת וסיוורים: 04-6790632
yossi@harambam.org.il
www.harambam.org.il

לעילוי נשמת

הרב **משה צבי ז"ל**

ב"ר **דוב בער ז"ל**

רב קהילה ומחנך, דואג לצרכי הפרט והציבור
אוהב ארץ ישראל, וזכה לעלות אליה בסוף ימיו

נלב"ע י"ב בחשון תשמ"ח

ת.נ.צ.ב.ה.

אגרות הרמב"ם

הנשר הגדול, רבנו הרמב"ם, הוא אחד מגדולי ישראל הנערצים ביותר במהלך הדורות. הערצה זו נובעת בעיקר בגלל ספריו היסודיים: פירושו המפורסם למשנה, ספרו 'משנה תורה' שבו לראשונה סודרו כל ההלכות בסדר מופתי, מהלכות אמונות ודעות ועד להלכות סנהדרין ומלכים, ו'מורה הנבוכים', שבו הוא מתמודד מול תפיסות זרות שהיו בזמנו בעולם האמוני. ספרים אלה בנו את עולם התורה, והלימוד והמחקר בהם רק הולך ומתעצם עם השנים.

אך ההערצה לרמב"ם לא הייתה רק נחלת תלמידי החכמים ותופסי בית המדרש. היא הקיפה את רבבות עמך בית ישראל, וזאת בגלל **אגרותיו**.

הרמב"ם לא היה רק פוסק ומפרש. הרמב"ם היה גם מנהיג גדול לעם ישראל באחת מעתותיו הקשות ביותר. הרמב"ם חי לפני כ-800 שנה, בימי הביניים החשוכים, שבהם עם ישראל היה נרדף בארצות גלותו על אמונתו. בימים קודרים אלו, ימי רדיפות ושמד, היה צריך לקום מנחם אשר יזיל טיפות תנחומין על לבבות ישראל הדוויים והסחופים. את זאת עשה הרמב"ם, שהתגלה כבעל לב רחום וחנון, אשר כואב ומתייסר בכאב עמו, ויודע לנחמו ולעודדו. הוא שלח אגרות ארוכות המטפלות בבעיות הבעורות של אותה התקופה בבירור הלכתי ואמוני עמוק ומסודר. אגרות אלו היכו גלים בקרב עם ישראל, ועודדו אותו בשעתו הקשה.

בלימודינו נעסוק בשלושת אגרותיו המרכזיות: **איגרת השמד** (עמ' 7), **איגרת תימן** (עמ' 39) ו**איגרת תחית המתים** (עמ' 119).

בנוסף נלמד גם את איגרתו המעודדת של הרמב"ם לר' **עובדיה הגר** (עמ' 95) ואת אגרתו **לחכמי מונטפזשיר** (עמ' 105) על האסטרולוגיה אשר מבררת עקרונות אמוניים יסודיים.

אגרות אלו מראות פן נוסף באישיותו המאירה של הרמב"ם, ומעמידה אותו בכותל המזרח של גדולי ישראל אשר היו מוערצים בקרב ישראל, לא רק בגלל שכלם החרף וחכמתם הגדולה בתורה, אלא גם בגלל לבם הטהור והרגש החם שלהם לכל יהודי ויהודי. יהי רצון שמתוך לימוד אגרות אלו נזכה לגעת בשיפולי גלימתו של מורנו הרמב"ם וללכת באורחותיו.

משיבים את האמונה אל הלב

כולנו מצטרפים ללימוד יומי באמונה

כדי להקיף

מסע שורשים מעמיק בספרי היסוד של גדולי הדורות

כדי לדעת

לימוד קבוע שיטתי ומגוון שבסופו תדע את עיקרי האמונה של עם ישראל

כדי להתחבר

לבורא עולם

מה המטרה? להקיף ספרי ראשונים ואחרונים העוסקים בנושאי אמונה ולבנות בתוכנו עולם אמוני עשיר ומסודר.

מתי מסיימים? המחזור הראשון ימשך עד לסוף שנת תשע"ו.

כמה זמן לומדים? מספר דקות מדי יום.

איך לומדים? < מהבסיס: חומרי הלימוד יופצו בחוברות ובמייל.

< להבין: ביאורים להרחבה ולהעמקה.

< יחד: שיעורי אמונה בפריסה ארצית.

תוכנית השנה הרביעית

כסלו-שבט: אגרות הרמב"ם

אדר א'-אדר ב': אמונות ודעות

ניסן-אייר: הרב קוק

סיון-אב: גבורות ה' למהר"ל

אלול-תשרי: אחרוני דורנו

**לצפייה בלימוד באינטרנט או לקבלת הלימוד במייל
היכנסו עכשיו לאתר ישיבה או מכון מאיר:**

www.yeshiva.org.il

www.meirtv.co.il

הקדמה

איגרת השמד נכתבה בתחילת שנות חייו של הרמב"ם, עת נדד מספרד לארץ ישראל ומצרים. באותה תקופה נגזרו גזרות שמד על עם ישראל, והרמב"ם ברח כדי למצוא מקום שבו יוכל לקיים את דתו בלא אונס. האיגרת יועדה לבני ספרד ומרוקו, אשר באותה תקופה רבים מהם חוייבו להתאסלם. היא נכתבה כתגובה לקריאה של יהודי קנאי, שטען דברים קשים כנגד כל מי שלא מוסר נפשו כדי שלא להודות בנבואת מוחמד.

בחציה הראשון של האיגרת הרמב"ם יוצא בתקיפות כנגד דבריו של הקנאי, ומלמד אותנו פרק בדיבור ובכתיבה לציבור - בזהירות הנדרשת ובצורך לדייק בדברים. הרמב"ם אף מתעכב על דבריו החמורים של הקנאי כנגד האנוסים מעם ישראל, ומגלה לנו רובד נוסף בנצחיותה של סגולת ישראל. בסיום טענותיו מעלה הרמב"ם את הבעיה החמורה ביותר - מהדברים עולה שמי שאנוס עדיף שלא יתפלל, וכן שהוא אינו מקבל שכר על מעשיו הטובים. אמירה זאת עלולה להביא לפגיעה בקיום מצוות ה', ועל כך אין לשתוק.

בחציה השני של האיגרת מבאר הרמב"ם את ערכה של כל מצוה, גם כאשר מי שמקימה חוטא חטאים קשים מאונס או מרצון. לאחר מכן הוא פורש את שיטתו כיצד יש לנהוג בזמן שמד ובזמן שישנה כפייה לעבור עברה, מהו חילול השם ומהו היחס הנכון למי שנאלץ לעבור עברה מחמת אונס.

האיגרת פורשת בפנינו את מורכבותה של תקופת שמד, ומכווניה אותנו להביט פנימה ולשמור על דיוק רוחני. היא חושפת את כוחה של הנשמה הישראלית, שגם בזמני שפל יקרה היא אצל ה' מפנינים.

ביאורים

בראשית התמודדותו עם אותו קנאי מלמד אותנו הרמב"ם מי יכול להדריך אחרים בעבודת ה', ומדגיש את הזהירות במילים שאותן אנו מפזרים לכל עבר.

כדי להורות דרך בעבודת ה', בודאי לציבור, צריך להכיר את המציאות היטב. אותו אדם שכתב את האיגרת לעם ישראל לא חווה שמד ולא הכיר על בשרו מהן ההתמודדויות והבעיות שמתעוררות במצב כזה. לעתים, כאשר מתבוננים מרחוק, מתקשים להבין מדוע אין האחרים מקיימים את דבר ה' בצורה הנעלה ביותר - מסירות הנפש למיתה על קדושת השם. אך כאשר מכירים את המציאות מקרוב, רואים שהמציאות מורכבת, ודבר ה' האמיתי נדרש להופיע בצורה מסובכת ומורכבת, שלא תמיד נראית זוהרת למתבונן מבחוץ. האילוף הזה כמוכח אינו טעות, אלא חלק מהנהגתו העליונה של הקב"ה את עולמנו, שלא תמיד שכלנו משיג אותה.

הרמב"ם, שלשונו מכונה 'לשון זהב', אף מעיר על אריכות הדברים וחוסר הסדר. מטרתו של הדיבור היא לגלות את עולם הרוח במציאות. הוא מביא לידי ביטוי את עולם המחשבה ומגלים אותו בעולם המעשה. זוהי מתנה יקרה מפי שנתן לנו הבורא, יקרה אף מן המזונו של אדם. הממון אף הוא חשוב - הוא זה שמעמיד אדם על רגליו ומאפשר לו לבצע מהלכים משמעותיים בעולם - 'בעל המאה הוא בעל הדעה', אך זהו שלב נמוך יותר לעומת הדיבור, שעוסק בעולם הרוח ומחבר אותו למציאות.

כאשר הדיבור קצר וקולע לעניין - הוא מגלה את העולם הרוחני; העולם הרוחני הוא עולם הכללים. כאשר כללים אלה מתגשמים בעולם המעשה הם מתפרטים לגוונים שונים ורבים. הדיבור הקצר והתמציתי נוגע בעיקר, בנקודה הכללית, ובכך מגלה את העולם הרוחני. הוא מתנשא מעבר לציורים המגושמים של העולם הזה אל עולם מופשט ופשוט, קצר ומדויק להפליא. לעומת זאת, דיבור ארוך ומיותר סובב סביב הפרטים ולא חודר פנימה אל נקודת האמת. הסדר בדברים אף הוא מפגיש את השומע בעולם רוחני נעלה יותר; הסדר וההדרגה חושפים מגמה ותהליך, משמעות ויעד. כזה הוא אף העולם הרוחני - מגמה שהולכת ומתגשמת בעולם.

לא לחינם פותח הרמב"ם את דבריו בנקודות אלה. כפי שנראה בהמשך, 'בתוך עמי אנוכי יושבת' (מלכים ב, ד, יג) - ההזדהות עם עם ישראל והחיבור עמם, יחד עם עומק התבוננות פנימה לעולם הרוחני - הם אלה שחסרו לאותו בעל איגרת.

**הצלחה, שמירה, בריאות, פרנסה טובה והריון בריא
להדס בת רבקה לאה הי"ו**

איגרת השמד

[תרגום קדום (המקור לא נמצא)]

(א) **אמר** משה בר' מימון הספרדי ז"ל: **שאל** שאל איש מאנשי דורנו לאיש מאנשי החכמה, לפי דבריו, ממי שלא קרה עליהם מה שקרה על רב קהלות ישראל מזה השקד, ה' יבטלהו, על ענין השקד הזה, אשר יכריחו בו להודות לאותו האיש בשליחותו, שהוא נביא אמת - האם יודה האדם בזה, בשביל שלא ימות ויטמעו בנזי ונזויותיו בין הגוים, או אם ימות ולא יעיד לו העדות ההיא, אחר שהוא מחיב בתורת משה רבנו ע"ה, והעדות ההיא מביאה לעזב המצוות כפן.

וישן הנשאל הזה דבר חלוש אין לו טעם, דבר בלשון וחסר בענין, סדר בו דברים נפסדים שאלו הנשים חסרות המח לא היו מסדרות ככה. והיינו מסדרים תרף דבריו, אף על פי שהוא ארץ וחלוש ועמוס, לולי חמלתנו על החסד אשר נתחסד בו עמנו האל יתעלה, כלומר: הדבור בלשון, כמו שאמר האל יתעלה בתורתו הקדושה, מתחסד עלינו: "מי שם פה לאדם" וגו' (שמות ד, יא). ולפיכך ראוי לאדם לחמל על דבורו יותר מחמלתו על כמונו, ושלא ירבה בדבור וימעט הענין. וכבר גנה החכם ע"ה רבוי הדברים ומעוט ענין, ואמר: "כי בא החלום ברב ענין, וקול כסיל ברב דברים" (קהלת ה, ב). הלא תראה איך גנו רעי איוב אותו בהרבותו לדבר, ואמר: "הרב דברים לא יענה, ואם איש שפתיים יצדק?" (איוב יא, ב), "איוב לא בדעת ידבר" וגו' (שם לד, לה), והרבה כמו זה. ומפני שידענו באמת הענין הזה, ולא נסכלו אותו פסקלות האיש הזה, ראוינו להזכיר קצת תרף לשונו, ונחסר מה שזולת זה, מפני שאין ראוי לענות עליו, ואף על פי שכל דבריו בהתבוננות אין ראוי לענות עליהם.

האם בשעת השמד מותר להודות בצדקת נבואתו של מוחמד

תשובה לא נכונה שניתנה לשאלה

לפי דבריו - לדבריו הוא מאנשי החכמה. **לאותו האיש** - מוחמד. **ויטמעו** - ויתערבו. **אם ימות** - ימסור נפשו. **העדות** - ההודאה. **נפסדים** - מקולקלים. **תרף** - עיקר. **נסכל** - נבין. **זולת זה** - חוץ מעיקר דבריו.

ביאורים

כפי שלמדנו, הדיבור המדויק חושף עולם רוחני. הרמב"ם יוצא נגד ההשוואה הלא מדויקת בין חוטא מרצון לחוטא מאונס. לא ייתכן שהם בעלי אותה דרגה ולא ייתכן להשוות ביניהם. העולם הרוחני הוא מדויק לחלוטין, והשוואה כזאת נובעת מחוסר הדיוק ומגסות העולם הגשמי, שלא מבחין בדרגות הרוחניות השונות.

למרות כל החסרונות שמנינו, הרמב"ם לא מתייash מהדברים. אין לשפוט את הדברים עד ששומעים אותם מתחילתם ועד סופם. יתר על כן - ייתכן שיש כאן עומק נסתר שכדי לעמוד עליו צריך לראות את המהלך כולו. נדרשת סבלנות כדי להיפגש עם העולם הרוחני, ישנם שלבים שצריך להתעלות אט אט מן העולם הגשמי שלנו כדי להעמיק פנימה. הרמב"ם מסכים לשמוע ולהקשיב להמשך הדברים, על אף הדברים הרדודים שראה עד כה.

אך הדברים בהמשך אינם מדויקים אף הם, וממילא יש כאן פספוס של העולם הרוחני ונוצרת פה הדרכה ציבורית לא נכונה. אותו קנאי יורה זיקים ללא הבחנה על היהודים שנאלצו מפחד החרב לנהוג כאנוסים ולהסתיר את דתם. הוא מכנה אותם 'גוי', 'רשע' ו'פסול לעדות' ואף טוען שתפילתם אינה מצוה אלא פשע. בהמשך האיגרת יתייחס הרמב"ם לחומרת אמירות אלה - הן ביחס הרדוד והמשפיל לעם ישראל, בניו של הקב"ה, והן ביחס לאמירה המסוכנת שתפילתם עברה.

הרחבות

• חוטא המתפלל לה' - תפילתו טובה או רעה?

כפי שתים רעות עשה עמי - שהיו משתחוים לצלם ומשתחוים לי. הכותב אותו מזכיר הרמב"ם, הבין מדרשה זו שמעבר לכך שעם ישראל חטאו בעבודה זרה, הם הוסיפו לחטוא בכך שעבדו בו זמנית לה'. על פי מדרש זה הבין הכותב בטעות שאדם שמודה בעבודה זרה מתוך אונס, יחטא חטא נוסף אם יתפלל אל ה' בביתו. (עיי' בהמשך האיגרת, יום יט כסלו, שהרמב"ם דוחה את דבריו).

אולם אם נעיי' בפסוק שעליו מבוססת הדרשה, נראה בבירור שהבנה זו אינה נכונה. בפסוק נאמר: "כפי שתים רעות עשה עמי אתי עזבו מקור מים חיים לחצב להם בארות נשברים אשר לא יכלו המים" [ירמיה ב, יג]. בפסוק מתואר שעם ישראל עזב את ה' ופנה אל עבודה זרה. אולם פסוק זה לא עוסק כלל במציאות בה אדם עובד את ה' בשיתוף עבודה זרה. לכן ברור שגם דרשת הירושלמי המבוססת על הפסוק לא עסקה במציאות זו.

על פי הפרשנים, הירושלמי מתאר מצב שפל שבו אנשים, בתוך בית המקדש עצמו, עבדו עבודה זרה לשמם. הם היו משתחוים עם פניהם כלפי השמש ואת אחוריהם היו מפנים כלפי ההיכל. במעשה זה ביטאו החוטאים כבוד כלפי השמש וזלזול כלפי ההיכל ה' [קרבן העדה ופני משה, ירושלמי סוכה ה, ה]. אולם אין ללמוד מכאן שחוטא המתפלל לקב"ה עובר איסור נוסף.

ומזה, שהוא אומר, שמי שהודה בשליחות אותו האיש כבר כפר בה' אלהי ישראל. והביא ראיה על זה מה שאמרו ז"ל: "כל המודה בעבודה זרה פכופר בכל התורה כלה" (ספרי לדברים יא, כח, ועיי' נדרים כה ע"א). ולא היה אצל זה ההקשף הפרש"ב בין מודה בעבודה זרה בלי אנס, אלא ברצון נפשו, כירבעם בן נבט וחבריו, ובין מי שיאמר על איש מבני אדם שהוא נביא, בהכרח, מפחד החרב.

וכאשר ראינו בתחלת דבריו הלשון הזה, אמרנו: אין ראוי שנתפש" עליו עד שנשמע כל דבריו, כמו שאמר שלמה ע"ה: "משיב דבר בטרם ישמע" וגו' (משלי יח, ג). וכאשר הבטנו בדבריו עוד מעט, מצאנוהו אומר דבר, זה לשונו: שמי שאמר הדבר ההוא, אפלו קים כל התורה כלה בסתר בלבד - לא עשה דבר, אבל צריך לעשותה בסתר ובגלוי, ומי שיהיה בגלוי גוי ובסתר ישראל - הרי זה גוי. אם כן, אצל זה הך בשכל אין הפרש בשום פנים בין מי שאינו משמר שבתו מפני החרב, ובין מי שאינו משמר ברצונו. אחר כן מצאנוהו אומר, כי כשיכנס אחד מן האנוסים בבית תפלתם (ל)התפלל שם, ואפלו אינו אומר שום דבר, ואחר יכנס בביתו ויתפלל תפלתו - שהתפלה ההיא פשע הוא מוסיף בה, ועברה היא בידו. והביא ראיה על זה מדברי רז"ל: "כפי שתים רעות עשה עמי" (ירמיה ב, ג) - שהיו משתחוים לצלם ומשתחוים לי" (ירושלמי סוכה פ"ה ה"ה). ולא היה הפרש אצל זה המפרש בין מי שהיה משתחוה לצלם ולהיכל על דרך כפירה, למען טמא את מקדש ה' ולחלל את שם קדשו, ובין מי שייכנס בבית שיצא לה' אדם עובד את ה' בשיתוף עבודה זרה, ולא יזכר בו ויאמר דבר שיהיה הפך הדת בשום פנים, והוא עם כל זה מכרח בהכנסתו. ומצאנוהו כמו כן אומר, שמי שיוודה לאותו האיש שהוא נביא, ואף על פי שהוא אנוס - הרי זה רשע, ופסול מפסולי עדות דאורייתא, "והתורה אמרה: 'אל תשת ידך עם רשע' (שמות כג, א) - אל תשת רשע עד" (סנהדרין כז ע"א).

לשיטתו אין
הבדל בין מודה
מאונס לבין
מודה בלי אונס

לשיטתו מי
שאינו מקיים
מצוות בגלוי
הוא גוי

ביאורים

כפי שראינו אתמול, הרמב"ם בענוותנותו לא מתייחס, ומצפה לראות - אולי הדברים עמוקים ומורכבים, ויש לקרוא עד סופם כדי להבינם כראוי. לעתים, המציאות כה מסובכת, שרק כאשר מגיעים 'לאחרית דבר' מבינים שהכל היה טוב, מההתחלה. כזו היא יד ה' המנהיגה את העולם: ישנם מצבים קשים, כמו תקופת האנוסים ותקופות קשות אחרות שחוה עם ישראל, ורק כאשר מגיעים לסוף התהליך מצליחים להבין מהו הטוב הגנוז בכל שלבי התהליך. אפילו כאשר ישנו חירוף וגידוף לעם ישראל, כפי שכינה אותו קנאי את האנוסים 'רשעים', ייתכן שיש כאן טוב עמוק שגנוז בדברים, ונדרשת סבלנות וענווה כדי להבינו.

אך כשהגיע הרמב"ם לסוף הדברים הוא נבהל מעומק הטעות. אותו קנאי טען שצריך למסור את הנפש והביא ראיה לכך ממקורות גויים - הנוצרים והמוסלמים, שדעתם היא שצריך למות ובלבד שלא יודו בשליחות נביא דת אחרת. כמובן גם אנחנו מוכנים למסור נפשנו עבור הקב"ה, אך כאשר אין צורך בכך הרי שה' חפץ שנקדש את שמו בחיים דווקא. גישת הגויים נובעת מולול בקדושת החיים, והבנה מוטעית כביכול שהבורא אינו חפץ בחיי העולם הזה. זוהי גישת 'עַרְלִים' - שאינם באים בבריתו של אברהם אבינו, לעומת גישת בני ישראל, המכונים 'מולים' [נדרים ג, יא], שמקדשים את תאוות הבשר לבורא, ומרוממים את החלקים הנמוכים ביותר. גישת הגויים מגיעה אל עבודת המולך - הקרבת תינוקות באש, וכשממשיכה הלאה - הרי שצריך לשרוף את החיים כולם בעבודת הבורא. זוהי גישה הפוכה מרצונו של הקב"ה החפץ בעבודת ה' מתוך חיים מלאים ועשירים, ואין שום מקום, בכל סוגיה הלכתית שהיא, להביא ראיות מאומות העולם ומבעלי דתות אחרות. הם לא דומים לנו ולא קרובים לאמונתנו. ההפרש בין דתנו לדתם הוא כל כך תהומי שאין בדעתם אפילו סיוע קלוש לשאלות אמוניות, מוסריות והלכתיות. גישה זו שנוקט הקנאי בעל האגרות היא המשך ישיר לחוסר הדיוק שבתחילת הדברים. חוסר הדיוק שבדיבור מרחיק מהעולם הרוחני, כפי שלמדנו בתחילת האגרות, ולאחר הריחוק מגיעים למחוזות של רשעות ושנאת החיים שהעניק ה'.

בסיום טענותיו כנגד דברי הקנאי, מלמד אותנו הרמב"ם פרק בהלכות לימוד תורה והנחיית ציבור: כדי לדרוש לציבור נדרשת ענווה והעמקה. צריך לחזור על הדברים ארבע פעמים. להעמיק עוד ועוד אל עולם הרוח ולזכך את הדברים מטעויות בשר ודם. קל וחומר בכתיבה - שיכולה להתפרסם בכל מקום, ללא הכרה וקשר לכותב, ואף לקבל יחס מכובד יותר דרך דברים כתובים שנחשבים מדויקים יותר, וכן היא עתידה גם להישמר לדורות. חוסר זהירות בפנייה לציבור לא רק שאינו מועיל, אלא יכול לגרום נזקים גדולים.

הרחבות

• החכמה שבמתינות

אין לו לדבר ולדרש באַזְנֵי הָעַם, עד שיחזר מה שרצונו לדבר בו פעם ושתים ושלש וארבע. את החשיבות לכך שאדם יחשוב היטב לפני שהוא משיב, אפשר ללמוד מהמשנה באבות: "שבעה דברים בגולם ושבעה בחכם. חכם... אינו נבהל (ממהר) להשיב, שואל כענין ומשיב כהלכה... וחלופיהו בגולם" [אבות ז, ה]. הרמב"ם מבאר שהגולם הוא איש שיש לו מעלות שכליות ומעלות מידותיות, אולם תכונותיו אלה עדיין נדרשות להשלמה ותיקון גדול. אדם זה דומה לכלי בתחילת תהליך 'יצירתו', שאף שכבר קיבל את צורתו הבסיסית, זקוק הוא עדיין לתיקון ושכלול על מנת שיעשה את תפקידו כראוי. לעומתו החכם הוא איש שמעלותיו השכליות והמידותיות שלמות יותר [פירוש המשניות לרמב"ם, שם].

החכם אינו ממהר להשיב על מה שנשאל עד שיעיין היטב בדברים, ו"יהיה ברור כשמש לפניו" שדבריו נכונים. "והוא מדרך החכמה כי בזה תהיה תשובתו נכונה" [פירוש רבנו יונה, שם]. באופן זה מסביר רבי אריה לוי את סדר המשנה: "אינו נבהל להשיב אלא בישוב הדעת. ואם הרגלו שכל מה שהוא מוציא מפיו הוא בישוב הדעת, אזי 'שואל כענין ומשיב כהלכה' [רבי אריה היה אומר, שם].

לעומת זאת, 'הגולם' אינו מעיין היטב בדבריו אלא ממהר להשיב, ובעקבות כך עלול הוא לטעות.

לעילוי נשמת מרת צלחה שולמית בת נדה עליזה עטייה ע"ה

לשיטתו נלמד
מדעת הגויים
שצריך למות ולא
להודות

וכאשר שמענו חרופו וגדופו, ואריכות לשונו בסכלות והוללות, אִמְרָנוּ: עם כל זה אין ראוי שנתפש עליו עד שנשמע סוף דבריו, ואולי יהיה כדברי שלמה: "טוב אחרית דבר מראשיתו" (קהלת ז, ח). ומצאנוהו בתכלית דבריו אומר, שהמיינים והערלים דעתם כמו כן ש'מותו ולא יודו בשליחות. וכאשר שמענו זה - הבהילנו מרב פלא, ואמרנו: המבלי אין אלהים בישראל, שצריך ללמוד מי שמעאלים והנצרים אִמְנָנוּ? והיה מתחייב מזה ההקשר ש'נאמר, ש'כשיהיה עובד עבודה זרה שורף בנו ובתו באש לנעבד - קל וחומר שנשרף אִנְחָנוּ עֲצָמָנוּ וּבְשָׁרָנוּ וּבְנֵינוּ בַּעֲבֹדַת הָאֵל. אוי לשאלה ולמענה! וכאשר ראינו ראשית דבריו, שמביא ראיה לדבריו דבר שאינו דומה לנזון, וסכל זה השעור, וסופו שישר בעיניו דעת המיינים והנצרים - אִמְרָנוּ: צדק דבר אלהים שאמר: "תחלת דברי פיהו סכלות, ואחרית פיהו הוללות רעה" (שם י, ג).

וממה שראוי שתדעהו, שהאדם אין לו לדבר ולדרש באַזְנֵי הָעַם, עד שיחזר מה שרצונו לדבר בו פעם ושתים ושלש וארבע, וישנה אותו היטב, ואחר כן ידבר. וכן אמרו, עליהם השלום, והביאו ראיה על זה מלשון הכתוב: "אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה" (איוב כח, כז), ואחר כן: "ויאמר לאדם". הן זה נאמר על מה שיצטרך לדבר בו בפני, ועל מה שיירשם האדם בידו ויכתבהו - ראוי שיחזירהו אלף פעמים אלו יתכן זה. וזה האיש לא עשה דבר מכל זה, אבל כתב אלו הענינים הפחותים בטפס מהשתקה ראשונה, ולא ראה לכתבם שנית ולתקנם, מפני שהיה דברו אצלו בלא ספק בענין שלא היה צריך לחזור עליו, ומהר לשלחם ביד איש שישוטט בם בכל עיר ובכל מדינה, והאפילו לבות בני אדם, שלח חשך ויחשיך.

אדם צריך לחזור
על דבריו וכתביו
והוא לא עשה
זאת

ההקשר - הסברה. סכל - בלבל. השעור - הדיוק בלימוד דבר מדבר. וישנה - ויחזור. שיחזירהו - שיחזור עליו. והאפיל - והחשיך.